

Zmiany w dochodach ludności wielozawodowej na wsi niemieckiej w latach 1980–1995

Pomimo znacznego wzrostu wydajności pracy w rolnictwie niemieckim, od drugiej połowy lat siedemdziesiątych średnie dochody rolników są niższe od przeciętnych dochodów pracowniczych w innych działach gospodarki narodowej¹. Jeden pracownik zatrudniony w rolnictwie RFN żywił w 1995 r. 98 osób (w 1980 roku – 48). Wartość produktu krajowego brutto w cenach stałych, wytworzonego w rolnictwie przez 1 zatrudnionego (niezależnie od czasu jego pracy), wzrosła w latach 1980–1994 ponad dwukrotnie. Należy też dodać, że przeciętny roczny wzrost wydajności pracy na 1 zatrudnionego był w rolnictwie znacznie wyższy (+ 7,2%) niż w przemyśle (+ 3,0%).

Zwiększenie wydajności pracy nastąpiło w gospodarstwach rolnych z różnymi kierunkami produkcji. Przeciętne plony zbóż z 1 ha w 1995 r. w porównaniu z 1980 r. były w Niemczech o 32% wyższe. Mleczność krów w badanym okresie wzrosła o 19%. Ten duży wzrost wydajności był możliwy dzięki większym nakładom kapitałowym i technicznemu uzbrojeniu pracy.

W tym samym czasie ceny skupu produktów rolnych płacone producentom spadły realnie o 11%, a ceny detaliczne artykułów żywnościowych wzrosły o 27%. W konsekwencji udział rolników w dochodach ze sprzedaży produktów żywnościowych maleje. Rolnik, mimo że jest główną siłą sprawczą wzrostu wydajności i produkcji globalnej w rolnictwie, sam korzysta z tego w mniejszym stopniu. Należy dodać, że realne ceny środków produkcji dla rolnictwa wzrosły w badanym okresie o 13%. Realna siła nabywcza rolników znacznie zmniejszyła się².

Celem opracowania jest analiza dochodów rolniczej ludności wielozawodowej, łączącej zatrudnienie w gospodarstwie rolnym z inną działalnością zarobkową. Całkowite dochody tej grupy ludności rolniczej są wypadkową zmniejszającego się dochodu rolniczego i zazwyczaj rosnących przychodów z dodatkowej pracy, często w przemyśle lub usługach.

Skala wielozawodowości w rolnictwie RFN jest wyjątkowo duża. W 1995 r. ponad 30% pracujących w rolnictwie posiadało dodatkowe miejsce zatrudnienia.

¹Przedmiotem opracowania jest rolnicza ludność wielozawodowa zamieszkująca obszar dawnego RFN (przed zjednoczeniem). Dane dotyczące wielozawodowości w nowych landach są niekompletne.

²Dane statystyczne zostały zaczerpnięte ze Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten z lat 1994–96 oraz Agrarbericht der Bundesregierung 1996.

Gospodarstwa ludności wielozawodowej (o mieszanych źródłach dochodu) stanowiły w tym samym roku 51,5% ogólnej liczby gospodarstw rolnych.

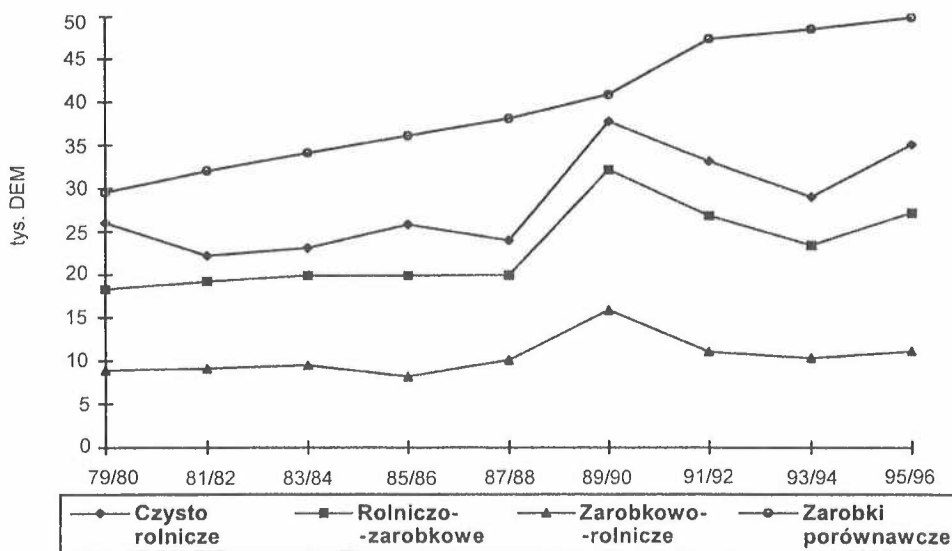
W statystyce niemieckiej gospodarstwa ludności wielozawodowej zostały podzielone na dwie grupy: rolniczo-zarobkowe (Zuerwerbsbetriebe), w których udział dochodów właściciela (użytkownika) i współmałżonka spoza działalności rolniczej w gospodarstwie wynosi 10–50% dochodu całkowitego i zarobkowo-rolnicze (Nebenerwerbsbetriebe), w których udział ten jest większy od 50%. W gospodarstwach czysto rolniczych dochody użytkownika i współmałżonka pochodzą co najmniej w 90% z działalności rolniczej.

Analizę oparto na danych pochodzących głównie z dwóch źródeł: roczników statystycznych rolnictwa oraz raportów rządowych o stanie rolnictwa, w których zawarte są informacje z ksiąg rachunkowych.

W statystyce niemieckiej dochody rolnicze są liczone na osobę, a dokładniej na pełnozatrudnioną jednostkę rodzinnej siły roboczej lub na gospodarstwo. Natomiast dochód całkowity, uwzględniający dochody spoza gospodarstwa, i dyspozycyjny odnoszone są do rolnika jako przedsiębiorcy i jego współmałżonka (Inhaberehepaar)³. Wielu ekonomistów i socjologów dowodzi, że za gospodarczą i socjalną jednostkę odniesienia uznać należy rodzinę rolniczą. Należałoby uwzględnić wszystkich członków rodziny i wszystkie źródła ich dochodów z pracy w gospodarstwie i poza nim. Jednak są to jedynie propozycje i nie znajdują one odzwierciedlenia w danych statystycznych.

Na wykresie 1 przedstawiono dochody rolnicze w gospodarstwach czysto rolniczych i o mieszanych źródłach dochodu w latach 1979/80–1995/96. Widać wyraźnie, że dochody rolnicze w gospodarstwach rolniczo-zarobkowych na pełnozatrudnioną jednostkę rodzinnej siły roboczej są niewiele mniejsze niż w gospodarstwach czysto rolniczych, natomiast w zarobkowo-rolniczych zdecydowanie niższe. Gospodarstwa z przewagą dodatkowego dochodu są o wiele mniejsze obszarowo i ekonomicznie. Średnia powierzchnia gospodarstwa zarobkowo-rolniczego wynosiła w 1995 r. 6,9 ha UR. Dysponowało ono przeciętnym dochodem standardowym w

³Według Agrarbericht der Bundesregierung 1993 s. 190 dochód rolniczy (z działalności rolniczej) to różnica między wartością produkcji gospodarstwa a wartością nakładów czynników produkcji zużytych lub wykorzystanych w procesie wytwarzania. **Dochód rolniczy** zawiera opłatę pracy właściciela (użytkownika) i pozostałej rodzinnej siły roboczej oraz jego wynagrodzenie za zaangażowanie własnego kapitału. Z dochodu tego rolnik pokrywa składki emerytalne, ubezpieczenie i podatki. **Dochód całkowity** zawiera, oprócz rolniczego, dochody z innej pracy zarobkowej, z kapitału, najmu, dzierżawy, rent i emerytur oraz innych źródeł socjalnych. **Dochód dyspozycyjny** otrzymuje się odejmując od dochodu całkowitego podatki, dobrowolne i obowiązkowe ubezpieczenia socjalne i inne. W Agrarbericht wymienione kategorie dochodu liczone są w odniesieniu do właściciela (użytkownika) i współmałżonka, natomiast w literaturze przedmiotu często zamiast właścicieli używa się pojęcia gospodarstwo lub rodzina. Wydaje się, że nie jest to do końca prawidłowe. Liczba gospodarstw i ich właścicieli (użytkowników) nie są sobie równe. A suma dochodów właściciela (użytkownika) i jego współmałżonka często nie jest równa sumie dochodów wszystkich członków rodziny.

Wykres 1.

Dochód rolniczy w gospodarstwach czysto rolniczych i o mieszanych źródłach dochodu (na pełnozatrudnioną jednostkę rodzinnej siły roboczej) oraz zarobki (na 1 zatrudnionego) w przemyśle w RFN, w tys. DEM

Źródło: Agrarbericht z lat 1980–1997.

wysokości 6,1 tys. DEM rocznie. Odpowiednie wielkości dla gospodarstwa czysto rolniczego wynosiły 36,1 ha UR i 48,2 tys. DEM. Wartość produkcji towarowej w gospodarstwach zarobkowo-rolniczych jest również niższa.

W literaturze można znaleźć stwierdzenia, że analiza dochodów z działalności rolniczej ludności wielozawodowej nie ma większego sensu, ponieważ dochody te stanowią niewielką część dochodu całkowitego⁴.

Na wykresie 1 zaznaczono również krzywą porównawczych zarobków uzyskiwanych w przemyśle. Kategoria ta służy w RFN do porównań dochodu rolników z zarobkami zatrudnionych w innych działach gospodarki. Trzeba jednak pamiętać, że porównawczy zarobek w przemyśle jest wielkością brutto i może być używany do porównań tylko w ograniczonym rozmiarze. Każde porównanie dochodów należy traktować z dużą ostrożnością, gdyż samo rolnictwo jest niesłychanie zróżnicowane, a i pozostała część gospodarki nie jest jednolitym agregatem.

⁴ Autorowi chodzi o gospodarstwa zarobkowo-rolnicze. Va Deenen B., 1986: Przemiany gospodarstw rolnych w RFN. *Wiś Współczesna* nr 3. Należy też dodać, że na wykresie 1 uwzględniono gospodarstwa zarobkowo-rolnicze o dochodach standardowych większych niż 5 tys. DEM. Gospodarstwa mniejsze osiągają dochody rolnicze w granicach 1,0–1,2 tys. DEM rocznie, co stanowi około 2% dochodu całkowitego. Działalność rolnicza w małych gospodarstwach zarobkowo-rolniczych traktowana jest jako hobby, źródło żywności na własne potrzeby, a gospodarstwa jako miejsce zamieszkania.

WRFN do roku 1975 dochody z działalności rolniczej w gospodarstwach czysto rolniczych były wyższe niż porównawcze zarobki w przemyśle. Od roku 1976 powstał i narasta dysparytet pomiędzy dochodami ludności pracującej wyłącznie w rolnictwie a zarobkami pracowników zatrudnionych w innych działach gospodarki. Porównawcze zarobki w przemyśle wykazały w okresie 1980–1995 tendencję rosnącą (przeciętne roczne tempo wzrostu +3,4%), natomiast dochody z działalności rolniczej w długim okresie rosną, lecz w poszczególnych latach występują znaczne wahania (średnioroczne tempo zmian +2,6%). Dochody rolnicze w gospodarstwach czysto rolniczych w roku 1979/80 były niższe od średnich zarobków w przemyśle o 12,3%, a w roku 1995/96 już o 52%.

Ludność rolnicza dysponując coraz mniejszą siłą nabywczą zaczyna szukać dodatkowego zatrudnienia w sektorach, w których dochody są wyższe. Niewystarczający dochód z produkcji rolniczej jest uważany za jedną z głównych przyczyn podejmowania zarobkowania poza gospodarstwem.

Jak już wspominaliśmy, dochody całkowite i dyspozycyjne są w badaniach gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną i w spisach Federalnego Urzędu Statystycznego przedstawiane w odniesieniu do właściciela (użytkownika) gospodarstwa i jego współmałżonka.

Analizując dochody całkowite w gospodarstwach czysto rolniczych i o mieszanych źródłach dochodu (tab. 1) w latach 1979/80–1994/95 można sformułować następujące wnioski:

- W badanym okresie najwyższe dochody całkowite osiągnęły gospodarstwa o mieszanych źródłach dochodu – do roku 1988/89, w 1993/94 zarobkowo-rolnicze, a w pozostałych latach rolniczo-zarobkowe. Duży wzrost dochodów całkowitych w roku 1994/95 wynikał ze zwiększenia się dochodu rolniczego⁵. Dochody całkowite w zbiorowości gospodarstw rolniczo-zarobkowych były w roku 1994/95 o 27% wyższe niż w gospodarstwach czysto rolniczych.
- Najniższy w badanym okresie przyrost dochodów zaobserwowano w grupie gospodarstw czysto rolniczych (+3,4% rocznie), najwyższy w zbiorowości gospodarstw rolniczo-zarobkowych (+4,9% rocznie). Wzrost dochodów całkowitych w gospodarstwach ludności wielozawodowej wynika z ciągłego zwiększania się wpływów z działalności pozarolniczej.
- Gospodarstwa czysto rolnicze i rolniczo-zarobkowe osiągnęły najwyższe dochody całkowite w latach 1989/90 i 1994/95 – co wynikało ze zwiększenia się w tym okresie dochodów z działalności rolniczej. Gospodarstwa rolniczo-zarobkowe są zbliżone pod względem przeciętnego obszaru

⁵Na wzrost dochodu rolniczego w roku 1994/95 wpłynęły m.in. takie czynniki, jak:
– wzrost cen skupu ziemniaków i wieprzowiny;
– interwencyjna polityka rządu na rynku zbóż.

i rozmiarów ekonomicznych do gospodarstw czysto rolniczych. Na ich wyniki ekonomiczne duży wpływ mają zarówno dochody rolnicze, jak i dochody z innej działalności.

Aby uzyskać dokładny obraz sytuacji ekonomicznej ludności rolniczej, nie należy opierać się jedynie na dochodach nominalnych, które nie uwzględniają inflacji. Analizy wymagają dochody realne. Całkowite dochody w badanym okresie w gospodarstwach czysto rolniczych wzrosły o 4,6%, w gospodarstwach rolniczo-zarobkowych o 28,9%, w zarobkowo-rolniczych o 9,0% (tab. 1). Najgorsza sytuacja dochodowa panowała w gospodarstwach czysto rolniczych. Natomiast w gospodarstwach o mieszanych dochodach, wzrost dochodów realnych wynikał z faktycznego wzrostu zarobków poza rolnictwem, w którym partycypowała grupa ludności wielozawodowej z racji drugiego zatrudnienia.

Tabela 1.

Dochody całkowite właścicieli¹⁾ w gospodarstwach czysto rolniczych i o mieszanych źródłach dochodu²⁾ w RFN (DEM/właściciela)

Lata	Gospodarstwa czysto rolnicze	Gospodarstwa ludności wielozawodowej	
		rolniczo-zarobkowe	zarobkowo-rolnicze
nominalne			
1979/80	32 968	34 054	38 806
1981/82	30 276	34 520	40 123
1983/84	28 619	32 992	41 234
1985/86	37 300	41 480	43 715
1987/88	40 342	49 901	53 320
1989/90	59 526	69 112	62 871
1991/92	52 737	67 495	64 196
1994/95	54 814	69 799	67 269
Przeciętne roczne tempo zmian w %			
1979/80–1994/95	+3,4	+4,9	+3,8
realne ³⁾			
1979/80	47 436	48 998	55 836
1981/82	39 837	45 421	52 793
1983/84	34 944	40 283	50 347
1985/86	44 090	49 031	51 673
1987/88	45 277	56 006	59 749
1989/90	64 144	74 474	67 749
1991/92	52 737	67 495	64 196
1994/95	49 605	63 167	60 877
Przeciętne roczne tempo zmian w %			
1979/80–1994/95	+0,3	+1,7	+0,5

¹⁾ Dokładniej: właściciela (użytkownika) i współmałżonka.

²⁾ Gospodarstwa zarobkowo-rolnicze o dochodzie standardowym ponad 5 tys. DEM.

³⁾ Obliczono za pomocą deflatora PNB 1991/92 = 100.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Agrarbericht z lat 1980–1996.

W literaturze przedmiotu rozpowszechnione jest twierdzenie, że wraz z rozwojem poszczególnych krajów udział dochodów z innej działalności zarobkowej w dochodach całkowitych rolników rośnie⁶.

Rozmiary dochodów z poszczególnych źródeł i ich udział w dochodach całkowitych w różnych grupach gospodarstw przedstawia tabela 2.

Tabela 2.

Dochody właścicieli¹⁾ gospodarstw czysto rolniczych i o mieszanych źródłach dochodu wg

Lata	Gospodarstwa							
	czysto rolnicze						o mieszanych	
							rolniczo-zarobkowe	
	dochody rolnicze		dochody z innej działalności zarobkowej		pozostałe ³⁾		dochody rolnicze	
	DEM	%	DEM	%	DEM	%	DEM	%
1979/80	31 487	95,5	71	0,2	1 410	4,3	18 175	53,4
1982/83	31 830	90,4	317	0,9	3 063	8,7	18 048	48,4
1985/86	33 794	90,6	373	1,0	3 133	8,4	20 781	50,1
1988/89	46 912	90,3	498	0,9	4 552	8,8	30 495	51,1
1991/92	47 721	90,5	564	1,1	4 452	8,4	36 769	54,5
1993/94	41 950	88,8	520	1,1	4 771	10,1	31 677	50,9
1994/95	46 200	84,5	611	1,1	8 003	14,6	33 437	47,9

¹⁾Dokładniej: właściciela (użytkownika) i współmałżonka.

²⁾Gospodarstwa o dochodzie standardowym ponad 5 tys. DEM.

³⁾Dochody pozostałe to np. dochody o charakterze socjalnym, z kapitału, dzierżawy, renty.

Źródło: Jak w tabeli 1.

W latach gospodarczych 1979/80–1993/94 w gospodarstwach zarobkowo-rolniczych dochody z działalności rolniczej znacznie się wahały, a ich udział w dochodach całkowitych spadał. Zarobki uzyskane z innej pracy rosły (w wielkościach względnych i bezwzględnych) i stanowiły najważniejszą i najbardziej stabilną część dochodów całkowitych. Pozostałe wpływy z emerytur, rent, dochodów z kapitału i dzierżawy w liczbach absolutnych rosły, ale ich udział był mniej znaczący. Rok 1994/95 różnił się od poprzednich lat. W związku ze stosunkowo dobrą koniunkturą w rolnictwie znacząco wzrosły dochody rolnicze. Rosnące bezrobocie w gospodarce było jedną z ważniejszych przyczyn spadku przychodów z dodatkowej

⁶Na przykład: Waclawowicz S., Szafrńska Z., 1992: Charakterystyczne zmiany strukturalne rolnictwa RFN w latach 1979–1987. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie* nr 387. Stańko S., 1994: Poziom i różnicowanie dochodów ludności w rolnictwie w 1987 r. i 1992 r. [w:] *Procesy dostosowawcze w rolnictwie chłopskim do gospodarki rynkowej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

pracy zarobkowej. Zmiany zasad udzielania pomocy socjalnej i wzrost wysokości świadczeń socjalnych wpłynęły na znaczne zwiększenie się wielkości i udziału pozostałych dochodów (również w innych grupach gospodarstw).

Zbiorowość gospodarstw zarobkowo-rolniczych jest silnie zróżnicowana pod względem otrzymywanego dochodu rolniczego. W roku 1994/95 30,3% tych

źródeł otrzymywania dochodu w RFN (DEM/właściciela)

Gospodarstwa									
źródłach dochodu									
rolniczo-zarobkowe				zarobkowo-rolnicze ²⁾					
dochody z innej działalności zarobkowej		pozostałe ³⁾		dochody rolnicze		dochody z innej działalności zarobkowej		pozostałe ³⁾	
DEM	%	DEM	%	DEM	%	DEM	%	DEM	%
13 886	40,8	1 993	5,8	6 974	18,0	30 200	77,8	1 632	4,8
16 893	45,3	2 348	6,3	6 228	15,4	32 122	79,3	2 150	5,3
18 707	45,1	1 992	4,8	6 601	15,1	34 185	78,2	2 929	6,7
24 513	41,0	4 707	7,9	8 736	14,9	45 213	77,2	4 593	7,9
26 159	38,8	4 567	6,7	8 368	13,0	50 893	79,3	4 936	7,7
25 952	41,7	4 605	7,4	7 638	11,9	51 667	80,5	4 877	7,6
27 796	39,8	8 566	12,3	9 212	13,7	49 618	73,8	8 439	12,5

gospodarstw nie uzyskało dodatniego dochodu rolniczego (straty wyniosły 10 625 DEM na gospodarstwo). Dla porównania w roku 1987/88 udział gospodarstw zarobkowo-rolniczych ze stratami z działalności rolniczej wynosił 34,5%. Straty te są pokrywane dochodami z innej działalności, najczęściej z pracy poza gospodarstwem. Jednocześnie rośnie udział gospodarstw zarobkowo-rolniczych o dochodach rolniczych powyżej 25 000 DEM – z 6,1% w roku 1986/87 do 16,1% w roku 1994/95.

W gospodarstwach rolniczo-zarobkowych rosły zarówno dochody rolnicze, jak i z innej działalności zarobkowej. Udział dochodów z poszczególnych źródeł nie wykazywał określonej tendencji. W gospodarstwach czysto rolniczych spadł udział dochodów rolniczych, choć absolutnie dochody te rosły.

Należy dodać, że pomiędzy gospodarstwami rolnymi, nawet z tej samej grupy i w tym samym regionie, istnieje ogromne zróżnicowanie dochodowe. Można wymienić wiele powodów tego zjawiska. Wydaje się, że najważniejsze to:

- zróżnicowane zasoby, którymi dysponują gospodarstwa – ilość i jakość ziemi, potencjał siły roboczej, wyposażenie w kapitał;
- różny poziom wiedzy rolniczej i technicznej, zdolności organizacyjnych i innych cech osobowych rolników;
- różne kierunki produkcji w gospodarstwach;
- polityka państwa, selektywnie wspierająca dochody poszczególnych grup gospodarstw.

Produkcyjne i terytorialne zróżnicowanie dochodów całkowitych właścicieli gospodarstw zarobkowo-rolniczych w roku 1994/95 przedstawiają tabele 3 i 4.

Dywersyfikacja dochodów rolniczych w gospodarstwach zarobkowo-rolniczych w zależności od kierunku produkcji w gospodarstwie jest znaczna. W roku 1994/95 najwyższe dochody osiągnęły gospodarstwa zajmujące się hodowlą zarodową i produkcją zwierzęcą. Wyraźnie najniższy poziom dochodu rolniczego wystąpił w gospodarstwach zajmujących się wieloma kierunkami produkcji. Na wysokość dochodu rolniczego ma wpływ, przede wszystkim, poziom cen skupu produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie i interwencyjna działalność państwa. W wymienionym roku wzrosły ceny psiat i skupu wieprzowiny, a także premie za ugorowanie ziemi i dopłaty do cen zbóż. Wysokie dochody w gospodarstwach nastawionych na produkcję mleka wynikały z korzystnych jego cen. Dochody rolnicze w gospodarstwach o produkcji wielokierunkowej wzrosły w roku 1994/95 w porównaniu do roku poprzedniego o 72%, w gospodarstwach uprawiających zboża i rośliny przemysłowe o 24%.

Ciekawy problem stanowi zależność między kierunkami produkcji w gospodarstwie a określonymi zawodami wykonywanymi przez ich użytkowników w drugim miejscu zatrudnienia. Dane z gospodarstw zarobkowo-rolniczych prowadzących rachunkowość rolną nie są w tym zakresie dokładne, ale wynika z nich, że największy udział wielozawodowych właścicieli, prowadzących dodatkowo samodzielną działalność gospodarczą, występuje w grupie gospodarstw uprawiających kultury trwałe⁷. Prawdopodobnie są to przedsiębiorstwa zajmujące się przetwarzaniem winogron lub bezpośrednio sprzedają owoców lub wina. W gospodarstwach zajmujących się produkcją zwierzęcą właściciele zatrudnieni są zazwyczaj dodatkowo w przemyśle (ok. 50%) na stanowisku wykwalifikowanych lub niewykwalifikowanych robotników.

Największy udział urzędników państwowych i innych osób zatrudnionych w administracji znajduje się wśród właścicieli gospodarstw uprawiających zboża, buraki cukrowe i rośliny przemysłowe. Dochody z innej działalności są w tej grupie gospodarstw stosunkowo wysokie.

⁷Udział rolników wielozawodowych prowadzących samodzielnie inną działalność gospodarczą jest ogólnie niewielki – waha się w granicach 0,5–3,0%. W gospodarstwach z uprawami trwałymi wynosi 30%. Agrarbericht der Bundesregierung 1996.

Tabela 3.

Dochody całkowite właścicieli¹⁾ gospodarstw zarobkowo-rolniczych²⁾ w RFN w roku 1994/95 wg kierunku produkcji (DEM/właściciela)

Wyszczególnienie	Kierunki produkcji				
	produkcja roślinna	produkcja zwierzęca	hodowla zarodowa	uprawy trwałe	mieszane
Dochód rolniczy	8 760	9 537	9 713	7 992	7 875
Dochody z innej działalności zarobkowej	56 506	49 230	49 553	42 806	47 880
Dochody całkowite, w tym:	75 250	66 245	68 095	62 821	65 212
dochody z dzierżawy i najmu	857	759	294	1 569	1 089

¹⁾Dokładniej: właściciela (użytkownika) i współmałżonka.

²⁾Gospodarstwa o dochodzie standardowym ponad 5 tys. DEM.

Źródło: Agrarbericht der Bundesregierung 1996.

Tabela 4.

Dochody całkowite właścicieli¹⁾ gospodarstw zarobkowo-rolniczych²⁾ w RFN w roku 1994/95 wg landów (DEM/ właściciela)

Wyszczególnienie	Szlezwik-Holsztyn	Dolna Saksonia	Północna Nadrenia-Westfalia	Hesja	Nadrenia-Palatynat	Badenia-Wirtembergia	Bawaria	RFN ogółem
Dochód rolniczy	21 623	8 371	11 079	7 502	13 178	6 267	9 334	9 212
Dochody z innej działalności zarobkowej	57 541	50 899	47 346	44 365	43 576	43 360	54 505	49 618
Dochody całkowite, w tym:	90 660	65 798	67 694	54 147	74 443	58 211	71 893	67 269
dochody z dzierżawy i najmu	831	362	583	236	1 727	631	1 030	819

^{1),2)} Jak w tabeli 3.

Źródło: Jak w tabeli 3.

Należy też zwrócić uwagę, że wpływy z dzierżawy i najmu są najwyższe w gospodarstwach z uprawami trwałymi. Prawdopodobnie pewna grupa właścicieli gospodarstw wydzierżawia część powierzchni upraw wraz z podjęciem dodatkowej działalności. Inną przyczyną może być fakt, że gospodarstwa z uprawami trwałymi znajdują się głównie w środkowych i południowych landach, gdzie tereny i budynki

rolnicze są często dzierżawione i wynajmowane na potrzeby innych działów gospodarki.

W RFN występowało też znaczne zróżnicowanie dochodów rolników wielozawodowych ze względu na położenie gospodarstw. Posługując się podziałem administracyjnym (tab. 4) można stwierdzić, że:

- najwyższe dochody rolnicze w roku 1994/95 osiągnęły gospodarstwa w Szlezwiku-Holsztynie i Nadrenii-Palatynacie, najniższe w Badenii-Wirtembergii. Wysokość dochodów rolniczych jest ściśle związana z opłacalnością kierunków produkcji, dominujących w danych landach;
- interesujące jest, że najwyższy poziom dochodów z innej, poza rolniczą, działalności zarobkowej osiągnęli wielozawodowi właściciele gospodarstw w Szlezwiku-Holsztynie, landzie, gdzie poziom wielozawodowości w rolnictwie jest najniższy w RFN, a możliwości znalezienia drugiego zatrudnienia (oprócz Hamburga, Kilonii i Bremy) niewielkie (słabo rozwinięty przemysł). Wydaje się, że przyczyną może być fakt, że w Szlezwiku-Holsztynie udział rolników wielozawodowych prowadzących samodzielną działalność gospodarczą jest najwyższy w RFN (9%);
- dochody z wynajmu i dzierżawy są najwyższe w Nadrenii-Palatynacie, landzie o rozwiniętym przemyśle, również drobnym, który korzysta z zasobów ziemi i pomieszczeń znajdujących się na wsi.

Rzeczywisty poziom dochodów, którymi dysponują użytkownicy gospodarstw rolnych, przedstawia kategoria nazwana dochodem dyspozycyjnym. Dochody dyspozycyjne są niższe od dochodów całkowitych właścicieli (użytkowników) gospodarstw rolnych o wysokość podatków i świadczeń socjalnych (obowiązkowych i dobrowolnych), które płacą rolnicy. W roku 1994/95 udział dochodów dyspozycyjnych w dochodach całkowitych wahał się od 62,2% w gospodarstwach zarobkowo-rolniczych do 66,1% w gospodarstwach rolniczo-zarobkowych (a w gospodarstwach czysto rolniczych – 66,0%). Można więc stwierdzić, że obciążenia socjalne i podatkowe badanych grup gospodarstw są, licząc procentowo, bardzo zbliżone. Natomiast w wielkościach bezwzględnych gospodarstwa zarobkowo-rolnicze płacą 25 428 DEM rocznie, rolniczo-zarobkowe 23 673 DEM, czysto rolnicze 18 618 DEM. Obciążenia właścicieli gospodarstw zarobkowo-rolniczych są więc największe. Wpływa na to wyższa składka na ubezpieczenie i wyższe opodatkowanie dochodów spoza gospodarstwa.

Wysokość obciążeń podatkowych i socjalnych płaconych przez właścicieli gospodarstw zmienia się, ale w długim okresie rośnie, i to głównie w gospodarstwach osiągających wyłączone lub główne dochody z rolnictwa.

W roku 1986/87 właściciele gospodarstw rolniczo-zarobkowych na opłaty przeznaczali 22,6% dochodu całkowitego, w 1994/95 – 33,9%. W gospodarstwach

zarobkowo-rolniczych obciążenie zaś wzrosło z 32,0% dochodu całkowitego do 37,8% w roku 1994/95.

Rozkład gospodarstw według wielkości dochodu dyspozycyjnego w poszczególnych grupach gospodarstw znacznie się różni (tab. 5). Gospodarstwa ludności wielozawodowej są silniej reprezentowane w wyższych grupach dochodowych. Dochody dyspozycyjne w wysokości ponad 40 tys. DEM rocznie osiągało w roku 1994/95 47,7% właścicieli gospodarstw zarobkowo-rolniczych i zaledwie 37,6% właścicieli gospodarstw czysto rolniczych. Te ostatnie są silniej skoncentrowane w niższych grupach dochodowych (aż 23,0% właścicieli osiąga dochody dyspozycyjne poniżej 10 tys. DEM rocznie).

W dotychczasowych porównaniach traktowaliśmy grupę gospodarstw czysto rolniczych jednorodnie, a jest to zbiorowość bardzo zróżnicowana. W statystyce rolniczej gospodarstwa tej grupy są często dzielone wg wysokości dochodu standardowego na małe, średnie i duże⁸. Dochody całkowite i dyspozycyjne w gospodarstwach o mieszanych źródłach dochodu w 1994/95 roku były niewiele niższe od dochodów dużych gospodarstw czysto rolniczych. Oczywiście struktura dochodów wg źródła otrzymywania była inna. W latach wcześniejszych duże gospodarstwa czysto rolnicze otrzymywały znacznie wyższe dochody całkowite i dyspozycyjne niż gospodarstwa o mieszanych dochodach, np. w roku 1986/87 duże gospodarstwa czysto rolnicze osiągnęły dochody całkowite w wysokości 67 446 DEM/właściciela, a dyspozycyjne 50 489 DEM/właściciela, natomiast gospodarstwa zarobkowo-rolnicze odpowiednio 52 193 DEM i 35 556 DEM. Jak już stwierdziliśmy, dochody rolnicze wahają się, natomiast w dochodach ludności wielozawodowej dosyć stabil-

Tabela 5.

Udział gospodarstw czysto rolniczych i o mieszanych źródłach dochodu w poszczególnych przedziałach dochodu dyspozycyjnego w roku 1994/95 (w %)

Dochód dyspozycyjny w tys. DEM/ właściciela ¹⁾	Gospodarstwa czysto rolnicze	o mieszanych źródłach dochodu	
		rolniczo-zarobkowe	zarobkowo-rolnicze
poniżej 10	23,0	14,7	7,1
10–20	12,5	8,9	9,5
20–30	13,3	10,5	19,4
30–40	13,6	12,1	16,3
40–60	18,1	24,6	28,7
60 i więcej	19,5	30,0	19,0
Razem	100,0	100,0	100,0

¹⁾Dokładniej na właściciela (użytkownika) i współmałżonka.
Źródło: Agrarbericht 1996.

⁸Małe gospodarstwa czysto rolnicze osiągają do 40 tys. DEM dochodu standardowego rocznie, średnie – 40–60 tys. DEM, a duże ponad 60 tys. DEM.

ną częścią są dochody z innej działalności, uzyskiwane zazwyczaj poza gospodarstwem.

Dochody dyspozycyjne gospodarstw zarobkowo-rolniczych były w roku 1994/95 przeciętnie o 63,1% wyższe niż w małych gospodarstwach czysto rolniczych. Dodatkowe zatrudnienie stwarza możliwość poprawienia sytuacji dochodowej małych gospodarstw.

Reasumując, dochody całkowite gospodarstw o mieszanych źródłach dochodu były w badanym okresie wyższe niż w gospodarstwach czysto rolniczych – od 1990 roku dorównywały dochodom dużych gospodarstw czysto rolniczych. W latach 1980–1995 dochody realne ludności wielozawodowej wzrosły w większym stopniu niż w gospodarstwach czysto rolniczych. Główną przyczyną był realny wzrost dochodów otrzymywanych z pracy poza działalnością rolniczą w gospodarstwie. Dochody realne ludności zajmującej się wyłącznie produkcją rolniczą, liczone w latach 1979/80–1993/94 realnie spadły. W roku 1994/95 znacznie wzrosły dochody z produkcji rolniczej oraz przychody ze źródeł socjalnych, natomiast po raz pierwszy w badanym okresie zmniejszyły się dochody z dodatkowej pracy. Możliwe, że spadek dochodów z drugiego miejsca zatrudnienia, w związku z wysokim bezrobociem w gospodarce Niemiec, stanie się trwałym zjawiskiem. Wydaje się, że tworzenie nowych miejsc pracy dla ludności rolniczej na terenach wiejskich (mimo preferencji ze strony Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej) nie rekompensuje utraty miejsc pracy przez tę grupę ludności w przemyśle, budownictwie czy usługach w ośrodkach miejskich i przemysłowych.

W badanym okresie udział dochodów z innej działalności zarobkowej i źródeł socjalnych zwiększał się (oprócz roku 1994/95 w gospodarstwach zarobkowo-rolniczych).

Zróżnicowanie dochodów użytkowników gospodarstw zarobkowo-rolniczych w zależności od kierunku produkcji w gospodarstwie i jego położenia było znaczne. Głównymi przyczynami dywersyfikacji produkcyjnej i terytorialnej dochodów były głównie różny poziom zasobów, jakimi dysponowały gospodarstwa, oraz interwencyjna polityka rządu.

W badanym okresie najwyższe dochody dyspozycyjne osiągnęły gospodarstwa o mieszanych źródłach dochodu, mimo że obciążenia socjalne i podatkowe były w tej grupie najwyższe. Wydaje się, że problemem dla polityki rolnej nie są gospodarstwa ludności wielozawodowej, lecz małe gospodarstwa czysto rolnicze, których użytkownicy osiągają niewystarczające dochody, a cały swój czas poświęcają na pracę w gospodarstwie.

Literatura

Agrarbericht der Bundesregierung, lata 1980–1997.

STAŃKO S., 1994: Poziom i różnicowanie dochodów ludności w rolnictwie w 1987 i 1992 r. [w:] *Procesy dostosowawcze w rolnictwie chłopskim do gospodarki rynkowej*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, lata 1980–1997.

VAN DEEN B., 1986: Przemiany gospodarstw rolnych w RFN. *Wież Współczesna* nr 3.

WACŁAWOWICZ S., SZAFRAŃSKA Z., 1992: Charakterystyczne zmiany strukturalne rolnictwa RFN w latach 1979–1987. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie* nr 387.

Changes in Income of Multi-vocational Population in Rural Areas of Germany in Years 1980 and 1995

Abstract

In 1980–1995 total income of multi-vocational population in Germany was higher, both in nominal and real terms, than of those receiving only agricultural income.

The share of agricultural income in total income of multi-vocational households decreased, while the others (non-agricultural gainful activity, social payments) increased.

Incomes of multi-vocational agricultural households were differentiated by type of production and location. The level of their disposable income was also relatively higher in the surveyed period.